

UOT 33.338.1

Rəfail Əsgərov

*Bakı Ali Neft Məktəbi, magistrant
rafael.asgarov6@gmail.com*

Nicat Rzayev

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası,
magistrant
rzayevnicat00@gmail.com*

GƏLMƏ TURİZMİN SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

Məqalədə gəlmə turizminin əsas amilləri, gəlmə turizmin sosial iqtisadi inkişafda rolu, Azərbaycanda əsas istiqamətləri və inkişaf etdirilməsinin vacibliyi və s. izah olunur. Bundan başqa Azərbaycanda gəlmə turizminin tədqiqi inkişaf problemlərinin araşdırılması turizmin inkişaf etdirilməsi sahəsində mühüm rol oynayır. Problemlərin araşdırılması və onların aradan qaldırılması yönündə görülən tədbirlər nəticəsində turistlərin sayında artışı, ölkənin digər inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən tanınması Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrində eləcə də xalqın rifah səviyyəsinin artırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Metodologiya - tədqiqat işində analiz, sintez, statistik, iqtisadi və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri - Tədqiqat işi aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan verir:

- ✓ Bəzi dəlillərə əsaslanan tövsiyələr, Azərbaycanda turizm sənayesi infrastrukturunun daha da inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir:
- ✓ Hal-hazırda respublikada turist bazarının formalaşma mərhələləri yerləşir. Daimi turistlərin yeni iş formasını axtarmaq lazımdır.

Fikrimcə, səyahət şirkətlərinin əsas vəzifələri aşağıdakı kimi olmalıdır:

- istirahət və səyahət imkanlarının tam və geniş əhatə dairəsi, bütün mövcud turlar, turizm mərkəzlərinə istirahət və s;

- bu məlumatların reklam vasitəsilə təşviqi;

- turist məhsulunun satışına uyğun olaraq bazar iqtisadiyyatına xas olan müasir ticarət üsulları;

- turizmin yeni növlərinin inkişafı üçün ehtiyatların axtarışı təklifləri.

Gənc azərbaycanlı turist şirkətləri birliyi effektivliyi, tədbirlərin effektivliyini, mənfəəti, peşəkarlığı maksimuma çatdırılmasına yönəlmiş tədbirlər həyata keçirməlidir.

Gələcəkdə də turizm infrastrukturunun inkişafı sahəsindəki problemləri həll etmək üçün aşağıdakı sahələrdə iştirak edilməlidir: kurort biznesinə, otel biznesinə, yeni bir turistin yaradılması komplekslərinə.

Açar sözlər: *turizmin inkişafı, gəlmə turizm, beynəlxalq turizm, turizm sektoru, Azərbaycanda turizm*

Giriş

Turizm, çox geniş yayılmış və kütləvi açıq fəaliyyət növüdür. Hər il minlərlə insan səyahət həvəskarları sırasına daxil olur. Kruvaziyer, sanatoriya və istirahət evlərində istirahət etmək, bədəni gücləndirmək və yorğunluqdan xilas olmaq üçün son dərəcə vacibdir.

Azərbaycan turizmin inkişafı üçün çox böyük potensiala malikdir. Təbiət, iqlim, tarixi abidələr, mətbəximiz, xalqımızın zəngin mədəniyyəti və digər amillər turizmin bir çox sahəsinin inkişafı üçün əsas yaradır.

Azərbaycanda mineral sular, isti bulaqlar və çamur banyolarının mövcudluğu yalnız istirahət üçün deyil, həm də müalicə məqsədi üçün də gözəl imkanlar yaradır. Dünyadakı yeganə tibbi Naftalan (ağ) neft dünyə şöhrətini qazandı.

Turizmin dərəcəsi müxtəlif məqsədlərlə xarici mühiti səyahət etmək üçün əhalinin ehtiyaclarını, bir turist məhsuluna tələbatın və turist axınının xidmətinin işini təmin etdiyi zaman ölkədə müvafiq şəraitin mövcudluğundan asılıdır. Əlverişli xarici mühitin mövcudluğu cədvəl 1.1-də göstərilən siyasi, iqtisadi, sosial, texniki, mədəni, təbii, ekoloji amillərdən ibarətdir. Onlar müəyyən bir sahədə turizmin inkişafının texniki-iqtisadi əsaslandırılması və həyata keçirilməsinin öyrənilməsində PEST təhlilinin əsasını təşkil edirlər.

Cədvəl 1.1. Daxili və Gəlmə turizmin inkişafına kömək edən amillər

Faktor qrupları	Faktorlar
Siyasi	Demokratik hüquqi dövlətin mövcudluğu. Ölkələr arasında diplomatik münasibətlər. Əməkdaş viza rejimi. Ehtiyaçlı gömrük rejimi. Xarici vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi
İqtisadi	İctimai gücdə iştirakı inkişaf sistemi, rabitə sistemləri, rabitə infrastrukturunun inkişafı, turist xidməti, infrastruktur qiymətlərinin bütün iqtisadi artımı, inflyasiya nisbəti kimi turizm sənayesinin inkişafı, yerli və gələn turist axını səviyyəsinin əldə edilməsi, yol şəbəkəsinin mövcudluğu və keyfiyyəti.
Sosial	İnkişaf edilmiş nəqliyyat sistemi. Aşağı büdcə sərnişin daşımalarının inkişafı (aviasiya və s.). Yaşayış obyektlərinin mövcudluğu və keyfiyyəti (otel daxil olmaqla). Təklif olunan xidmətlərin növləri, çeşidi və keyfiyyəti. Turizm sektorunun obyektlərinin ödənilməsi. Ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi və valyuta məzənnələri. Əhalinin gəlir səviyyəsi. Sosial sərvətin artması.
Mədəniyyət	Ölkənin əlverişli görünüşü. Şəhərləşmə dərəcəsi. Əhalinin rifah səviyyəsinin ölkə həyatında və əmin-amanlığında bir faktor kimi qiymətləndirilməsi. Mədəniyyət səviyyəsi, sağlamlığı, gəlirləri, bilişsel fəaliyyətə qatqı təmin edir. İş vaxtının azaldılması. Boş vaxt məbləğinin artırılması. Əhalinin hərəkətliliyinin artmasında bir amil kimi texniki nailiyyətlərin inkişaf etdirilməsi. Xarici valyutaların ölkənin ərazisində hərəkət azadlığı, yerli əhalinin təhlükəsizliyinə qarşı dözümlülük.
Təbii	Turizmin müxtəlif növlərinin (istirahət, kənd, landşaft, aktiv turizmin müxtəlif növləri) inkişafına kömək edən müxtəlif təbii landşaftlar. Diversified iqlim zonaları. Müxtəlif sağlamlıq faktorları.
Ətraf mühit	Təbii mühit, hava, su və s. Təmizlik və ya çirklənmə dərəcəsi.

Mənbə: Asanova İ.M., Trofimova RV, Semuxina EV Rusiyada daxili və xarici turizmin inkişafına kömək edən amillər "Konsepsiya" elmi-metodik elektron jurnal (2015)[4].

Qeyri-iqtisadi amillər turizmin inkişafı üçün potensial imkanlar yaradır. Bura landşaftların, istirahət zonalarının, mədəni yerlərin, ibadət obyektlərinin, orijinal mədəniyyətin,

memarlıq, təhsil, elm, tibb müəssisələrinin və s. həmçinin viza rejimi, təhlükəsizlik, xidmət keyfiyyəti, millətlərarası münasibətlər, turizm sahəsində dövlət siyasəti, ətraf mühitin vəziyyəti daxildir. Sonradan sənaye dövründə maddi rifah və rahatlıqla yanaşı, duyğu və təəssüratlar da əhəmiyyət qazanır, bu da turizmin inkişafında bir faktordur.

Səyahətin həyata keçirilməsinin amili kimi aşağıdakı səbəblər əsas götürülür: Reklam, ailə statusu, maliyyə, istirahət etmək arzusu, macəra arzusu, tarixi nöqtəyi nəzərdən maraqlı, mədəni tədbirlərə və idman tamaşalarına maraqlı, biznes səfər və s. daxildir.

İqtisadi faktorlar potensial imkanlar fonunda turizmin inkişafının real imkanlarını müəyyənləşdirir. Əlverişli amillər varsa, turizm mövqeləri güclənir. Turizmin inkişafı ilə "turizm intensivliyi", "ölkələrin turist balansı" (müəyyən bir ölkədə əcnəbilərə satılan malların və xidmətlərin dəyərinin və həmin ölkənin vətəndaşlarına satılan malların və xidmətlərin dəyərinin nisbəti) kateqoriyaları əlaqəlidir.

Daxili və gəlmə turizmin inkişafına mane olan əsas amillər aşağıda qeyd edilmişdir:

- Zəif inkişaf etmiş və ya etməmiş mühəndislik infrastrukturunu (enerji, su, nəqliyyat, təmizləyici qurğu, taxtalar, bankların qorunması və s.);
- zəif inkişaf etmiş turizm infrastrukturunu (turizm sinif və istirahət obyektlərinin yaşayış obyektlərinin çatışmazlığı, olmaması və ya pis vəziyyətləri, ekran obyektləri, yolkənarı infrastruktur);

- investorlar üçün mövcud kredit alətlərinin olmaması;

- keyfiyyətin aşağı olması;

- peşəkar kadrların olmaması;

➤ Ölkələr arasında artan rəqabət səviyyəsi;

- yerli turist məhsulunun rəqabət qabiliyyətinin az olması;

Ölkənin iqtisadiyyatı üçün "turist balansı", "aktiv" (İsveçrədə, Tailandda olduğu kimi, turist balansının müsbət tarazlığı ilə) və ya "passiv" (turist balansının mənfi tarazlığı ilə Almaniya və Rusiyada olduğu kimi) balansla bölünür. Ölkə əhalisinin 50% - dən çoxu ildə azı bir səfər edərsə, ölkədə "kütləvi" turizmin təbiəti olur.

Turist axınları bir sıra təbii (coğrafi yerlər, iqlim və s.) və humanitar faktorlara (tarix, sosial davranış, vərdişlər və s.) bağlı olaraq turizm mərkəzləri ilə sıx bağlıdır. Müəyyən coğrafi sahələrdə turist axınının cəlbediciliyi ilə birləşməsi bu axınları iqtisadi və sosial cəhətdən təsir edən turizm mərkəzlərini təşkil edir. Turist axınları - pulsuz vaxt, istirahət, səyahət etmək məqsədilə xüsusi mərkəzlərə göndərilən turist qrupları qrupudur. 1980-ci illərdə aşağıdakı turist axınları mövcud idi:

➤ Meridional (Şimal-Cənub) - Şimali və Mərkəzi Avropadan Aralıq dənizinə və Afrikaya; Şərqi - Qərbdən Avropaya Yaxın Şərqi və Asiyadan;

➤ Atlantik - Qərbi Avropadan Şimali Amerikaya; Şimali Amerikadan Avropaya; Şimali Amerikadan Mərkəzi və Cənubi Amerikaya;

➤ Asiya - Yaponiyadan Avropaya və Amerikaya; digər Asiya ölkələrindən qonşu ölkələrə;

➤ Pasifik - Avstraliya və Yeni Zelandiyadan Avropaya və Şimali Amerikaya; Yaponiyadan Sakit okean hövzəsinə qədər.

Ən sıx turist axınları onların QKD ərazisindən keçir; bu, bütün SCS üçün tipikdir. Əlverişli amillərin olması ayrı-ayrı bölgələrin və ölkələrin dünya turizmində rəhbərliyinə gətirib çıxarır və arzuolunmaz amillər turist axınını azaldır.

Statik, zaman dəyərində sabitdir. Bu qrup əsasən təbii və mədəni-tarixi resursların miqdarı və keyfiyyəti ilə ifadə olunan ərazinin istirahət və resurs potensialını əks etdirir. Bura dinamik - siyasi, sosial-demografik, maliyyə və iqtisadi, maddi-texniki və s. daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, insanın həyatının stereotipinin statikdən dinamikə dəyişməsi kütləvi

xarakter daşıyır (Azərbaycana turist axını “Səs” qəzeti).

Statik, zaman dəyərində sabitdir. Bu qrup əsasən təbii və mədəni-tarixi resursların miqdarı və keyfiyyəti ilə ifadə olunan ərazinin istirahət və resurs potensialını əks etdirir. Bura dinamik - siyasi, sosial-demoqrafik, maliyyə və iqtisadi, maddi-texniki və s. daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, insanın həyatının stereotipinin statikdən dinamikə dəyişməsi kütləvi xarakter daşıyır.

Təbii və iqlim amilləri - turistləri zəngin və rəngarəng təbii və istirahət resursları, indented sahil körfəzləri, daxili dənizlərin, dəniz çimərlikləri, sıx çay şəbəkəsinin mozaik landşaftları, sahil və dağ dekorasiyası cəlb edir.

Mədəniyyət və tarixi amillər - tarixi və memarlıq abidələri bir sıra maddi və mənəvi mədəniyyətin yüksək səviyyəsi və əhalinin milli və dini tərkibi, yüksək təhsil səviyyəsi, regionda və dünyanın digər əsas regionları ilə mədəni və uzun ənənəvi əlaqələrin mövcudluğudur.

Tətil istiqamətlərinin cəlbediciliyi əsasən bu amillər tərəfindən müəyyən edilir. Təsadüfi deyildir ki, isti bir iqlimlə birlikdə cənub bölgələri "turizm səfərlər" məqaləsində sadalanır, bütün Skandinaviya ölkələrində, hətta Skandinaviyanın zəngin ölkələrində də tarazlıq mənfəi olur. Tarixi və mədəni resursların əhəmiyyəti təhsil səviyyələri və insanların bilik ehtiyacları ilə artır.

Coğrafi mövqe faktorları bütün növlərində fəaliyyət göstərir: fiziki-coğrafi mövqe, təbii və istirahət resurslarından ibarətdir; xüsusilə əsas turizm bazarları ilə bağlı iqtisadi və coğrafi vəziyyət; nəqliyyat və coğrafi mövqeyə sahib olan turistlər və geosiyasi mövqe üçün son dərəcə cəlbedicidir çünki beynəlxalq gərginlik mərkəzlərinə və xüsusilə hərbi münaqişələrə yaxınlıq turistlərin əsas "qorxu" səbəbidir.

Ölkədəki siyasi vəziyyəti bütün digər dinamik amilləri müəyyənləşdirir. Krizlər, siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadiyyatın militarizasiyası, turist formalitələrinin sərtləşdirilməsi, valyuta məzənnələri və s. bunlar dövlət siyasətinin nəticələridir.

Mühüm bir siyasi amil turizmə və digər beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sahəsində əməkdaşlıq üzrə dövlətlərarası və hökumətlərarası sazişlər sahəsində dövlət siyasətidir.

Turizmlə bağlı dövlətin xüsusi siyasəti turizm fəaliyyətinin normalarını, planlaşdırma, reklam, idarələr vasitəsilə turizmə nəzarət etməkdə özünü göstərir.

Turizm siyasəti ölkənin siyasi rejimi ilə sıx bağlıdır və hökumətin üç səviyyəli müdaxiləsini müəyyənləşdirir:

- Tam müdaxilə - demokratik azadlıqlar olmadığı totalitar bir dövlət qurmaq, burada özəl sektorun təşəbbüsü görünmür. Dövlət turizm fəaliyyətinin bütün funksiyalarını monopolizə edir;
- Qismən müdaxilə - fəal iqtisadi fəaliyyətlə xarakterizə edilən ən demokratik ölkələrdə qeyd olunur; Dövlət təşkilatı strukturlar vasitəsilə turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsində daha çox və ya az dərəcədə müdaxilə edir və özəl sektoru bazar iqtisadiyyatı əsasında xidmət sahələrində müəssisələrin qurulması azadlığını tərk edir;
- Kiçik müdaxilə - praktik olaraq turizm fəaliyyətinə müdaxilə etməyən siyasi rejimlər üçün bu sahədə təşəbbüs göstərərək, rəqabətli bazarda fəaliyyət göstərən özəl sektorlara müdaxilə;

Sosial-demoqrafik amillərə yaş, məşğulluq, nikah yaşı, pensiya yaşı, turistlərin sosial tərkibinin genişlənməsi, təhsilin səviyyəsi, əhalinin estetik tələbləri, ödənişli məzuniyyət müddətinin artması, cəmiyyətdə maddi və mənəvi ehtiyaclar, şəhərləşmə və s. aiddir.

Maliyyə və iqtisadi amillərə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti, maliyyə sabitliyi, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi, şirkətin turizm xərcləri üçün ayrılan vəsaitlərin payı, malların qiymətləri və s. aiddir.

Turizm sənayesində xüsusi yer yaşayış və işə müəssisələri tərəfindən işğal olunur. Turistlərin cəlbediciliyi otel və restoran xidməti səviyyəsindən böyük ölçüdə asılıdır. Ancaq turizm sənayesi, xüsusilə yaşayış və qida müəssisələri, il ərzində turist xidmətlərinə tələbatın dəyişməsi ilə (mövsümi) yaşayış və ərzaq xidmətlərinin saxlanması xərclərinin və onların xidmətlərinin artırılmasına gətirib çıxarır.

Bu amillər əsasında və Dünya Turizm Təşkilatının statistikalərini təhlil edərək, turizmin daha da inkişaf etdirilməsi üçün proqnoz vermək mümkündür. Bu proqnozlara görə bölgələr üzrə turizmin inkişafı qeyri-bərabər olacaqdır: Asiya və Sakit okean ölkələrində, Avropada və Şimali Amerikada ən yüksək dərəcələr gözlənilir, onlar qlobal səviyyələrdən daha aşağı olacaq. Beləliklə, yaxın gələcəkdə turizm dünya iqtisadiyyatının ən gəlirli sahələrindən biri olaraq qalacaqdır.

Müasir şəraitdə ərazi problemlərinin həllində və inkişafında turizmin təşkili, inkişafı və inteqrasiya olunmuş iqtisadi idarə edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin möhkəmləndirilməsi baxımından, davamlı inkişafın və fəaliyyət sahəsinin mühüm amilindən biri olan turizmin bir sıra kompleks problemlə vəzifələri və idarəetmə mexanizmləri ilə əlaqəli dəyişikliklər meydana gəlir.

Azərbaycanda turizmin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Ölkənin müəyyən bölgələrində turizmin səmərəli təşkili və inkişafı problemlərinin həlli ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Lakin təbii şəraitin, turist resurslarının və iqtisadi vəziyyətin, strukturun və tarixi inkişafın təbiətindən asılı olaraq, hər bir bölgə öz fərdi xüsusiyyətlərinə malikdir. Turizmin iqtisadi əsasları, potensial imkanları və bu sahələrdə iqtisadi potensialın cəlb edilməsi və onların birgə istifadə istiqaməti daxil olmaqla, istifadəsini müəyyən edir.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafında turizm əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkələr arasındakı əlaqələrin intensivliyi münasibətlərin riskini azaldır. Turizmdən alınan gəlirlər əhalinin müxtəlif segmentləri arasında paylanılır. Turizm bir çox iş yeri yaradır və əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Turizm xidmətlərini lazımi səviyyədə təmin etmək, iş yerlərinin sayının artmasına gətirir (eyni zamanda hər bir xarici turistdən alınan gəlir 1 ton xam neftin satışından əldə edilən gəlirdən daha böyükdür).

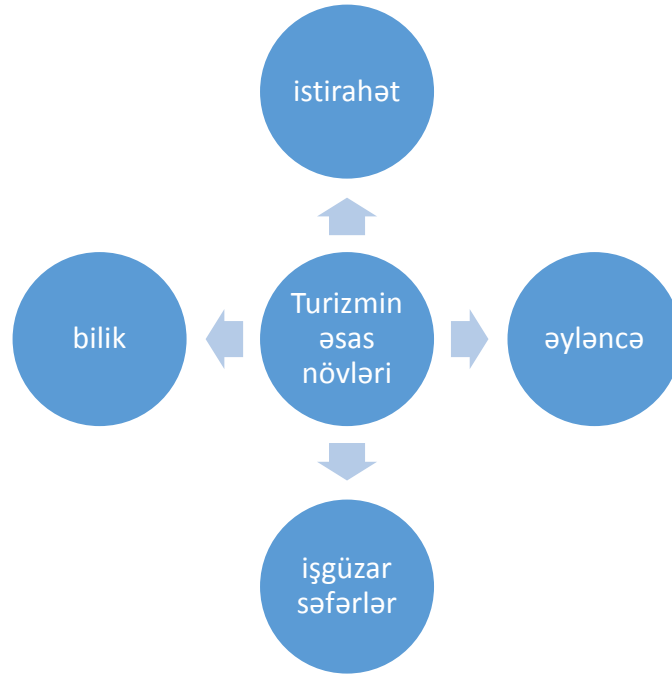
Son vaxtlar yerli və xarici turizmin inkişaf səviyyəsi bir-birinə yaxınlaşdı. Turizm sahəsindəki siyasət, viza, gömrük və başqa formalitənin sadələşdirilməsi turizmin inkişafına kömək edir. Məsələn, Qərbi Avropa ölkələri tərəfindən bağlanmış Şengen müqaviləsi iştirakçı ölkələr arasında gömrük formalaşdırmaqlarını sadələşdirdi və turistlər bu ölkələrin ərazilərində sərbəst şəkildə hərəkət edə bilirlər [3].

Turizm iqtisadiyyatın digər sahələri ilə bağlı çox xüsusi üstünlüklərə malikdir: turizmə qoyulan vəsait qısa müddətdə ödənilir. Turizm tarixi abidələrin qorunmasını, şəhər və kəndlərin yaxşılaşdırılmasını, yolların tikintisini, infrastrukturun inkişafını tələb edir. Turizmin inkişafı bir çox iş yeri yaradır, iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının inkişafını sürətləndirir.

Son illərdə Azərbaycanda sürətlə inkişaf edən beynəlxalq turizm, 4,3% orta illik artım təmin edir. Hal-hazırda beynəlxalq turizm (göstərilən bütün xidmətlərin 1/3 i bu turizmin payına düşür) qlobal iqtisadiyyatda aparıcı fəaliyyət növlərindən biridir. Bəzi ölkələrdə dövlət büdcəsinin 30-40% turizmə (Meksika, Sinqapur, Tayland Ştatları milli gəlir və digər gəlirlərin 80% i turizm tərəfindən təmin olunur) görə formalaşır.

Beləliklə, UNWTO proqnozlarına görə, 2020-ci ildə turizm gəlirləri 1,5-2 milyard dollar təşkil edəcək. Bu, planetdəki insanların turizm proseslərində fəaliyyətinin 2-3 dəfə artacağını göstərir [2].

Sosial faktorların ən vaciblərindən biri də turizmin inkişafını sürətləndirir və turizm sənayesinin inkişafı sosial problemlərin həllinə müsbət təsir göstərir (şəkil 1.1).

Sxem 1.1. Turizmin əsas növləri

Mənbə: <http://portal.azertag.az/ru> sayıtının məlumatları əsasında müəlliflər hazırlamışdır

Regionlarda yeni iş yerləri açılır, mədəniyyətlərin mübadiləsi, kommunikasiya və infrastruktur inkişaf etdirilir, turist fəaliyyəti bölgələrdən ölkənin böyük şəhərlərinə qədər miqrasiya axını azalır. Daxili turizmin inkişafı ölkənin iqtisadiyyatının və yerli infrastrukturunun inkişafında mühüm rol oynayır, xarici turist axınının artmasına kömək edir. Turizmin inkişaf tendensiyalarının təhlili göstərir ki, yüksək səviyyədə reklam və informasiya texnologiyalarına malik olan ölkələrdə təbii iqlim, iqtisadi, sosial və siyasi faktorlarla yanaşı turizm sürətlə inkişaf edir.

Dünyada turizmin əsas növləri: istirahət, əyləncə, işgüzar səfərlər və bilik turizmidir. Bu turistlərin istehlakçıları turistlərin ümumi sayının 70% -ni təşkil edir. Beynəlxalq turizm inkişafında tendensiyaların təhlili göstərir ki, turist axınındakı kəskin regional fərqlər var. Son illərdə turistlərin çoxu öz bölgələrinə səyahət etməyi üstün tuturlar. Beləliklə, Avropanın 90%-i, Amerikanın 72%-i, Afrika turistlərinin 45%-i, Asiya və Sakit okean ölkələrindən olan turistlərin 75% -i, Yaxın Şərq turistlərinin 60%-i və Cənubi Asiyadan turistlərin 55%-i istirahət edirlər [9].

İqtisadiyyatın alternativ sektorlarının inkişafı üzrə dövlət proqramları iqtisadi inkişafın tədricən keçidini həyata keçirmək və ölkənin enerji resurslarının ixracına asılılığını azaltmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət proqramının mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi "yol xəritəsi" Azərbaycanın inkişafı üçün on ildir ki, bir strategiyadır. Bu, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, o cümlədən turizmin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

Qədim dövrlərdən bəri Azərbaycan Böyük İpək Yolu marşrutunda mühüm dayanma nöqtəsi olan bir ölkə kimi tanınır. Şərq və Qərb xalqları arasında əsrlər boyu əlaqələr xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına yardım, bu yolla dünya sivilizasiyasının inkişaf etdirilməsinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edərək mədəniyyət mübadiləsini təbliğ etmişdir. Orta əsrlərdə Azərbaycan Şərq və Qərbdə bir sıra ölkələrlə sıx ticarət əlaqələri qurmuşdur. Şirvandan neft, ipək (xammal kimi), sənaye məhsulları, zəfəran, duz və s. nəql edilmişdir. Azərbaycanda ən qədim şəhərlərdən biri olan Bakı orta əsrin əvvəllərində Yaxın və Orta Şərqlin məşhur ticarət mərkəzlərindən biri idi. Onun iqtisadiyyatının əsasları neft və duz

istehsalı, həmçinin zəfəran, çılpaq və s. becərilməsi idi. Şəhərin inkişafında karvan və su yolları ilə bu malların Şərqdən uzaq ölkələrə nəql edilməsi mühüm rol oynamışdır.

Turizm sənayesi birbaşa turist müəssisələrinin fəaliyyətindən, sənaye sahələrinin inkişaf səviyyəsindən, turizm sənayesinə dolayı təsir göstərən xidmətlərin və xüsusilə bölgədə mövcud infrastrukturun səviyyəsindən asılıdır. Buna görə turizmin bölgənin sosial-iqtisadi vəziyyətinə təsiri, eləcə də əməliyyat müəssisələrinin və infrastrukturun müəyyən edici amilləri kimi öyrənilməsinə ehtiyac var. Azərbaycanın Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi bölgəsində yuxarıda göstərilən məsələlər böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki bu region ölkənin ən vacib turizm zonalarından biridir. Buna baxmayaraq, bu istiqamətdə geniş araşdırmalar aparılmayıb. Bu baxımdan turizmin biznes fəaliyyətində, istehlakında və əhalinin gəlirlərinin yaranmasında rolunun müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Buna görə potensial imkanların müəyyən edilməsi ilə turizm və əlaqəli sənaye vəziyyətini qiymətləndirmək lazımdır. Eyni zamanda regionun sosial-iqtisadi inkişafına kömək edə biləcək yeni növ və fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirmək lazımdır [6].

Turizm, ölkənin və onun bölgələrinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Turizmin ictimai həyatın təsirinə iqtisadi, sosial və humanitar baxımdan baxıla bilər. Turizmin iqtisadiyyata təsiri bu sənayenin növləri və istiqamətlərindən asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdə ifadə olunur. Turizmi sahibkarlıq fəaliyyəti hesab edərsək, bu baxımdan turizmin hər bir müəssisəsi öz müştərilərinə məhsul və xidmətlər təqdim edən, öz işçilərinin maaşlarını və digər ödəniş növlərini ödəyən, səhmdarları mənfəətlə təmin edən, dövlətə vergiləri ödəyən öz maraqlarına sahib fəaliyyət kimi təqdim edə bilərik.

Turizm, istehlakçı məzmununun ifadə edildiyi müxtəlif mal və xidmətlərə yeni bir tələb formasının ortaya çıxmasına kömək edir. Yerli sənaye istehsalçıları öz məhsullarını istehlakçıların tələbatı səviyyəsində doğru miqdarda təqdim etməlidirlər. Yerli sənaye məhsullarının satışının artması ilə yerli əhalinin yaşayış səviyyəsi artmaqda davam edir. Turist axını sayəsində, bir çox yerli müəssisəsinin mənfəəti artmaqdadır: muzeylərin, tamaşaların və sərğilərin təşkilatçıları, film sənayesi və s. Bunun sayəsində müvafiq vergilər ödənilir və bununla da əhalinin gəlirləri artmaqdadır. Gəlirlərin artışı əsaslı rollardan biridə nəqliyyat müəssisələridir, çünki kütləvi nəqliyyatda sərnişin dövriyyəsi, taksit artımı, avtomobil və avtobusların icarəsi və s. artır.

Turizm ölkəyə və bölgəyə xarici valyuta daxilolmalarına yardım edir. Bu, yalnız tur paketlərinin satışı ilə deyil, həm də turistlər tərəfindən ödənilən gündəlik xərclər və əlavə xidmətləri təmin etməklə təmin edilir, çünki turist valyutaları valyuta birjalarında təmin edilir. Turizmin sosial əhəmiyyəti turistlərin istehsal prosesində və ev təsərrüfatında fəaliyyətini itirmiş enerjinin bərpasında əks olunur. Turizm insanların fiziki və psixoloji stressdən xilas olmasına kömək edir. Turizm, psixofizioloji resursları və işlə məşğul olma qabiliyyətini bərpa edə bilər. Turizm, sərbəst vaxtınızı səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Bundan əlavə, bu cür fəaliyyət ümumiyyətlə ətraf mühitə təhlükəsiz sayılır. Bunlarla birlikdə turizm, yeni iş yerlərinin yaradılması və işsizliyin azalmasına gətirib çıxarır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, turizm sənayesi başqa regionlardan yeni işçi qüvvələrini cəlb etməyə kömək edir. Eyni zamanda, turizm birbaşa və dolayısı ilə bölgədə yaşayan həyat səviyyəsinə təsir göstərir və bu, yerli əhalinin gəlirlərinin artmasına gətirib çıxarır. Vətəndaşları boş vaxtlarda müsbət fəaliyyət formalarına cəlb etməkdir. Bu onları mənfə hallardan qaçırır. Turist fəaliyyəti ətraf mühitin fəaliyyətini təşviq edir, çünki bu sahənin inkişafı ətraf mühitin qorunmasında maraqlıdır.

Turizm ölkənin coğrafi-strateji yeri və təbii ehtiyatlarından tamamilə asılı olan dövlətin iqtisadi həyatının tərkib hissəsidir. Hər il 27 sentyabr Dünya Turizm Günü qeyd olunur. [8]. Azərbaycan dünyanın qlobal rəqabət qabiliyyəti baxımından 148 ölkə arasında 39-cu yerdə yerləşən turizm sahəsində inkişaf edən ölkələrdən biridir. Azərbaycanda turizm Azərbaycan

İqtisadiyyatının sektorlarından biridir. Nisbətən kiçik bir ölkədə var olan neft ehtiyatları və neft gəlirləri turizm sənayesinin əhəmiyyətli inkişafı üçün istifadə olunur.

Cədvəl 1.2-dən görüldüyü kimi 2019-cu ildə Azərbaycana gələn turistlərin sayı 3.170.4 nəfər olmuşdur. 2021-ci ildə ölkəyə cəmi 791.8 min nəfər ziyarət edib. Bunlar əsasən Avropadan, Asiyadan, Şimali Amerikadan və s. ölkələrdən gələn turistlərdən ibarət idi.

Cədvəl 1.2. Azərbaycana gələn turistlərin sayı, min nəfər

S/N	İllər	Qəbul edilmiş turist sayı	2016-cı ilə nisbətən artma və ya azalma, % və ya dəfə
1	2016	2 248,8	-
2	2017	2 696,7	+19,9%
3	2018	2 849,6	+26,7%
4	2019	3 170,4	+40,9%
5	2020	795,7	-64,7%
6	2021	791,8	-64,8%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuəsi (2022) məlumatları əsasında müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir

MDB vətəndaşları üçün (Türkmənistan və Ermənistandan - Erməni vətəndaşları və erməni mənşəli digər dövlətlərin vətəndaşları istisna olmaqla) Azərbaycana daxil olmaq üçün viza tələb olunmur. Digər ölkələrin vətəndaşları üçün viza özəl və ya hüquqi şəxsdən və ya səyahət agentliyindən dəvət əsasında verilir.

2016-cı ildə yeni vergi azad sisteminin tətbiqi ilə turistlər alqı-satqı üçün daha əlverişli şərait əldə ediblər. Pulsuz vergi xidmətlərindən istifadə edənlər üçün 3 aylıq (90 gün) müddət də məcburidir.

2017-ci ilin noyabr ayında Əmək və Sosial Siyasət Komitəsinin iclası keçirilmişdir. Komitə üzvləri "Turizm haqqında" qanunun 7.1-ci maddəsinin dördüncü bəndinə müəyyən dəyişikliklər edilməsini təklif ediblər.

Komitə sədrinin sözlərinə görə, elektron viza üçün müraciət edən hər bir hüquqi şəxs üçün 3 iş günü müddətində həlli planlaşdırılmışdır. Viza işlərinin icrası və müştəriyə e-poçt vasitəsilə göndərilməsi yalnız vizanın boykot edilməsi üçün lazımi əsaslar olmadıqda mümkündür. Müştəri rədd edildikdə, bu barədə məlumat veriləcəkdir.

Xarici valyuta Azərbaycana gəldikdə elan edilməlidir. Fərdi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş əşyaların, həmçinin qara ləzzətin 3-4 litrə qədər, 600-ə qədər siqaret və dərmanın idxalına icazə verilir. Ölkə daxilində girişdə elan edilmiş şəxsi əşyaları, pulları, qiymətli kağızları, zinət əşyaları, əl sənətləri və malların alınması, 125 qrama qədər qara kürünün çıxarılmasına icazə verilir. Antikaların çıxarılması yalnız müvafiq dövlət orqanlarının icazəsi ilə mümkündür. Ölkənin əxlaqını və dövlət sistemini təhqir edən əşyaların, silah və döyüş sursatlarının (müvafiq icazə olduqda bir ov tüfəngi istisna olmaqla), narkotik vasitələrin və həmçinin ədəbiyyat və video materialların tranzitini qadağan edir.

Paytaxt Bakıdan başqa, Azərbaycanda bir çox istirahət zonası var. Turistlərin kütləvi axınına bu bölgələrin müxtəlif iqlim şəraitləri, habelə flora və faunası kömək edir. Azərbaycan istirahət sahələri baxımından ən məşhurları arasında Gəncə, Naxçıvan, Şəki, Qəbələ şəhərlərinin tarixi dəyərini qorumağa davam edir. Gəncə şəhərini ziyarət edən xarici turistlərə memarlıq (xüsusilə karvansaralar) və ticarət mərkəzləri ilə tanış olmaq üçün ekskursiya turizm xidmətləri təklif olunur.

Şəki şəhəri memarlıq – Şəki Xanı Sarayı (1763) ilə məşhurdur. Bundan başqa şəhər daxilində türbə, qalalar və dini qurumlar yayılır.

Qədim dövrlərdən etibarən xalq təbabətinin müalicə üsulları Naxçıvan şəhərini sağlamlıq turizminin mərkəzinə çevirdi. Şəhər Duzdağ (1173 metr) duz mədənləri ilə məşhurdur. Şəhərin qurulduğu tarix - təxminən 3500 il əvvələ aiddir.

Hal-hazırda Azərbaycanda geniş yayılmış turizm növlərindən biri inkişaf edir - gastronomik turizm.

Tibb turizmi vasitəsi ilə ölkəni xarici qonaqlarla tanış etmək imkanı geniş yayılmışdır. Sağlamlıq proqramı əsasında xarici ölkədə olduğu müddətdə insanların əsas məqsədi müalicə və ya xəstəliyin qarşısını almaqdır, bu müddət ərzində həm də müxtəlif turistik yerləri ziyarət edir, özünəməxsus arxitektura ilə tanış olur.

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycanda tibb turizminin inkişafının iki səbəbi daha məqsədəuyğundur: birincisi, Azərbaycan ərazisində dərman naftalan neftinin unikal yataqları var, ikincisi isə, əlbəttə, xarici qonaqlara göstərmək üçün bir çox yerlər mövcuddur.

Beləliklə, artıq bu gün ölkəmizdə gəlmə turizmin inkişafı üçün əsaslar aktiv olaraq qoyulub. Öz növbəsində, Azərbaycana səfər edən xarici turistlərin də istirahətlərini qarşılayacaq turizm məkanları fəaliyyət göstərir. Bu bir daha Azərbaycanda gəlmə turizminin böyük sürətlə inkişaf etdiyini göstərir və ölkəmiz üçün faydalı olduğunu sübut edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2022.
2. Alieva N.R. Azərbaycanın turizm şirkətləri innovativ inkişaf yolunda: II Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın / AMEA Elmi İnnovasiya Mərkəzinin tezisləri. Bakı: "Elm" nəşriyyatı
3. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin mühafizəsini gücləndirmək məqsədi ilə əlavə qayda və əsasnamələrin təsdiq edilməsi haqqında qanun
4. Asanova İ.M., Trofimova R.V., Semuxina E.V. Rusiyada daxili və xarici turizmin inkişafına kömək edən amillər "Konsepsiya" elmi-metodik elektron jurnal (2015)
5. Azərbaycanda turizm (azərb.), www.azerbaijans.com. 19 Aprel 2018-də sınaqdan keçirildi.
6. Əliyeva N.R. Azərbaycan regionlarında turizmin inkişafı və əhəlinin məşğulluğunun təmin olunması problemləri: "Xalq təsərrüfatının problemləri" məqaləsinin toplusu. 4 nömrəli məsələ. Bakı: "İENANA" nəşriyyatı; "Elm". 2007
7. Soltanova H.B. Azərbaycan Respublikasında "Turizm və onun inkişafı".
8. Гянджа, курорт (рус.). www.alean.ru. Проверено 20 апреля 2018.
9. <http://portal.azertag.az/ru/node/2200>
10. <https://president.az/az/articles/view/21993>

Рафаел Аскаров
Ниджат Рзаев

РОЛЬ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

РЕЗЮМЕ

В статье основные факторы въездного туризма, роль въездного туризма в социально-экономическом развитии, основные направления в Азербайджане и важность его развития и др. объясняется. Кроме того, изучение въездного туризма в Азербайджане играет важную роль в развитии туризма. Увеличение числа туристов в результате изучения проблем и мер, принятых для их устранения, признание страны другими развитыми странами имеет важное

значение во всех сферах экономики Азербайджана, а также в повышении уровня благосостояния населения.

Методология – в работе использовались методы анализа, синтеза, статистического, экономического и сравнительного анализа.

Результаты исследования – Исследовательская работа позволяет получить следующие результаты:

- ✓ Некоторые научно обоснованные рекомендации направлены на дальнейшее развитие инфраструктуры индустрии туризма в Азербайджане;
- ✓ В настоящее время существуют этапы формирования туристского рынка республики. Нужно искать новую форму бизнеса постоянных туристов.
- ✓ На мой взгляд, основными задачами туристических компаний должны быть следующие:
 - полный и широкий спектр возможностей для отдыха и путешествий, все доступные туры, отдых на турбазах и т.д.;
 - продвижение этой информации посредством рекламы;
 - современные методы торговли, характерные для рыночной экономики, в соответствии с реализацией туристского продукта;
 - поиск предложений по ресурсам для развития новых видов туризма.
- ✓ Ассоциация молодых азербайджанских туристических компаний должна реализовать меры, направленные на максимальную эффективность, результативность мероприятий, прибыль и профессионализм.
- ✓ В дальнейшем для решения задач в сфере развития инфраструктуры туризма необходимо задействовать следующие направления: курортное дело, гостиничный бизнес, новые туристские комплексы.

Ключевые слова: развитие туризма, въездной туризм, международный туризм, сектор туризма, туризм в Азербайджане

Rafail Asgarov
Nijat Rzayev

THE ROLE OF INCOMING TOURISM IN SOCIAL ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

In the article, the main factors of inbound tourism, the role of inbound tourism in social economic development, the main directions in Azerbaijan and the importance of its development, etc. is explained. In addition, the study of inbound tourism in Azerbaijan plays an important role in the development of tourism. The increase in the number of tourists as a result of the investigation of the problems and the measures taken to eliminate them, the recognition of the country by other developed countries is important in all spheres of the economy in Azerbaijan, as well as in increasing the level of the people's well-being.

Methodology – analysis, synthesis, statistical, economic and comparative analysis methods were used in the research work.

Results of the research – The research work allows to obtain the following results:

- ✓ Some evidence-based recommendations are aimed at further developing tourism industry infrastructure in Azerbaijan;
- ✓ Currently, there are stages of formation of the tourist market in the republic. It is necessary to look for a new form of business of regular tourists.
- ✓ In my opinion, the main tasks of travel companies should be as follows:
 - full and wide range of leisure and travel opportunities, all available tours, vacations to tourist centers, etc.;

- promotion of this information through advertising;
- modern trade methods typical of the market economy in accordance with the sale of tourist products;
- search proposals for resources for the development of new types of tourism.
- ✓ Association of young Azerbaijani tourist companies should implement measures aimed at maximizing efficiency, effectiveness of events, profit, and professionalism.
- ✓ In the future, in order to solve problems in the field of tourism infrastructure development, the following areas should be involved: resort business, hotel business, new tourist complexes.

Keywords: *tourism development, incoming tourism, international tourism, tourism sector, tourism in Azerbaijan*